

CENTRE EXCURSIONISTA
DE CATALUNYA

ANY VIII

DESEMBRE

N.º 47

JAUME FERRER DE BLANES (1)

Seguint la ja tradicional costum, nos havem reunit en aquest local desitjosos de commemorar aquella excursió que efectuàrem en tal dia com avuy de l'any 1876 anant fins a Montgat uns quants joves entusiastes de coneixer les riqueses de nostra terra, baix los diferents aspectes *científich*, *artistich* y *literari*, de la que'n resultà la creació de la primera societat d'excursions establerta a Catalunya y també a Espanya.

Que l'institució fou originada en molt bona estrella no ho diu sols lo ben considerat que és avuy dia per tothom y per tot arreu nostre CENTRE EXCURSIONISTA, hereu de l'esperit que donà vida a n'aquella, sinó'l goig ab que cada any nos creyem més obligats a fer remarcable ab una festa especial lo recort del naixement de l'*Associació Catalanista d'Excursions científiques*. Y tant és aixís que, al nostre modò de veure, aquesta és la penyora més evident de la bondat de l'idea que tingueren aquells excelents patricis, quan fa vint anys que sens interrupció se celebra'l dia 26 de Novembre.

En efecte, lo més persistent de la tal *Associació*, transformada però no morta, després de l'objectiu que la motivà y que subsisteix íntegrament, és aquell acord pres per

(1) Noticia biogràfica llegida'l 26 del passat Novembre.

la Junta Directiva que la regia a 3 d'Octubre del 1878 y era presidida pel molt erudit Eduart Tàmaro, de celebrar una vetllada solemne en recort de la fundació d'aquella societat, que sols feya dos anys que subsistia. Y com en aquell mateix any havia mort lo sempre digne de perpetua recordança en Francisco Xavier Parcerisa, a qui podem ben bé conceptuar com lo patriarca dels moderns excursionistes d'aquesta terra, y a 26 del mateix mes d'Octubre se li va celebrar una vetllada necrològica, colocantse son retrat, destrament pintat, va venir l'idea de que podria formarse una galeria d'excursionistes capdals, a un dels quals cada any podria dedicarse la vetllada de l'aniversari de la repetida fetxa de la fundació de la susdita societat d'excursions. Y aquest és lo fonament del per què d'aquests quadros que'ns recorden lo físich d'aquells varons que per sos mèrits varen ferse dignes del recort de l'excursionisme català, per lo que esmersaren ses aptituts en relació a nostra aimada patria, com aquests noms inscrits en la làpida són igualment un fervorós tribut consagrat a la memoria d'aquells que, no havent sigut possible saber quines foren ses fesomies, no per això devien esser oblidats.

Entre aquests hi ha en Jaume Ferrer de Blanes, designat per la Junta Directiva pera esserli consagrat l'acte que estem celebrant. Cumplint l'encàrrech de la mateixa, vinch a donarvos una idea d'aital personalitat. Molt me temo què, atesos los pochs datos que la precisen y les meves poques explicaderes, no ressaltarà, com deuria, la figura del gran cosmògraf català; més encara que, privats de fervos càrrech de son físich, tampoch podreu férvosel de son caràcter moral.

Fou lo «savi e catholich crestià mossen Jaume Ferrer de Blanes», segons nos diu son fidel criat en Rafel Ferrer Coll, al qui cedim la presentació, «home de molt clar y gentil enteniment y subtilíssim ingeni, tenint que era de grandíssima pràctica així en coses de la mar com de la terra, per haver navegat trenta tres anys. Ell ha visitat la santíssima Casa e Terra Santa de Jerusalem e lo demás de

Egipte, Alcayre, Damas, Alxiu, Venecia e moltes altres parts e provincies del món; e axí en servey dels Reys Catholichs de Hespanya don Fernando y dona Isabel y del rey don Alfonso de Nàpols e de son fill don Alfonso, rey de Cypre, com en les lletres dels mateixos reys encare se mostra; e altrament perque era molt gran cosmògraf y mirablement pràctich en la mar y experimentat de moltes grans coses, segons en la metexa obra (la que més endavant se indicarà) se demostra tenia la vida sua ornada de tantes virtuts que de elles per mon simple y bon entendre tinch lo millor callar».

Aixís s'expressava aquell lleal servidor en les lletres endreçades a la *molt illustre y devotíssima senyora dona Hipolita de Liori y de Requesens*, comtesa de Palamós, al dedicarli aquelles *Sententias cathòlicas y conclusions principals del preclaríssim Theolech y diví Poeta Dant*, florentí, escrites per son amo, y qual manuscrit trobà recòndit entre sos papers després de la seva mort. Veus-aquí'l personatge en conjunt. Al descendir a determinar detalls, cal confessar que'ls pochs que poden marcarse no precisen pas més la silueta que'ns constitueix sa figura, si millor precisada en algun punt, en altres igualment borrosa. Lo testimoni més antich que dona fe de l'existència d'en Ferrer de Blanes nos lo proporciona ell mateix en son tractat sobre les pedres fines, quan nos diu que, trobantse a Nàpols en 1476, un joyeller genovès portà a vendre un balaix al rey D. Ferran, prefixantli la vàlua de 40,000 ducats; y com lo monarca no n'hi dongués més que 25,000, lo va anar a oferir al duch de Milà, qui va quedàrsel per 30,000. Y aquesta noticia nos és tant més interessant en quant nos declara que anà nostre personatge a la capital del susdit regne italià entre'ls acompanyants de l'embaixador del rey catòlich d'Espanya, D. Joan de Gallano, pare de la més amunt aludida dama comtesa de Palamós. Y encara que sia de passada, no podem prescindir d'anotar la curiosa noticia que'ns dóna de que'l tal embaixador de la cort castellana y sos seguidors varen fer lo viatge en galeres de França, de manera que aquells reys catòlics no tenien

naus prou dignes pera viatjarhi sos representants quan ne llogaven a l'estranger y estaven tant enterats de l'estat dels regnes que regien que no sabien que de sobres en lo regne d'Aragó y comtat de Barcelona no n'hi mancaven. L'esser Ferrer un dels qui formava part d'aquella representació diplomàtica nos dona a comprendre que disfrutaria de no escassa consideració davant de Ferran V de Castella, com se'l signa en les taules cronològiques dels reys d'Espanya, y de sa muller Isabel I. Tant més en quant no seria pas un dels personatges menys importants de la comitiva, sobresurt de tal manera en la cort napolitana, que passa al servey dels reys d'ella y és distingit ab tal apreci, que en una carta del rey Alfons, fetxada a 21 d'Agost del 1479, és anomenat *ben amato nostro*, y en una lletra enviada per la reina, qui era infanta d'Aragó, a l'almirall de Castella Frederich Enriquez de Cabrera, s'hi llegeix: «Jaume Ferrer, levador de la present, vassallo vuestro de Blanes, es de presente en nuestro servicio, del qual habemos mucho menester, tanto por lo que a nos cumple, quanto a la Ilma. Infanta nuestra caríssima hija, segun podreis comprender por una patente que havemos hecho despachar, y por esto, porque mas cumplidamente y mejor y con mas reposo pueda entender en las cosas de nuestro servicio, le havemos mandado que deva en todo transferir su casa aquí a esta ciudad y traer su mujer...» etc. Porta aquest document la data del 27 de Juny del 1488, donantnos a conèixer que nostre paísà, al cap de més de nou anys de prestar sos serveys a n'aquells monarques, fou compromès per ells mateixos a aixecar son domicili d'aquella vila de nostra costa llevantina, a la qual estimava tant que, sens esserne natural, puix no n'era més que originari d'ella, la considerava com a patria nadiua y en dirse de Blanes se mostrava joyós. Durant aquest període havia lograt iguals consideracions a Xipre que a Nàpols: ho indica la tal lletra y ho confirmen bé aquelles dues cartes, fetxades pel rey d'aquell país a 28 y a 29 de Setembre del 1478. Lo susdit almirall de Castella al qui anava dirigida la lletra referida, no sols tindria com a vassall a Ferrer, com a possedidor, per herencia de sa

família, d'antich senyora de la vila de Blanes, dels comtats de Cabrera y Bas, sinó també com a súbdit en sa qualitat de general d'armada, y estimant degudament sos mèrits com a home y com a navegant, lo distingiria ab assenyallades mostres d'apreci y de confiança, conforme nos ho testimonia l'haverlo tingut durant vintisis anys com a clavarí general o administrador, conforme diriem ara, dels territoris d'aquells dos aludits comtats.

De que era gran navegant nos ho declaren les dues precitades cartes del rey de Xipre, dirigida la del 28 de Setembre al patró de nau Pere Antich de Ragosa, recomanantli que tinga totes les degudes atencions a n'en Ferrer de Blanes, no tant sols per esser un enviat del rey de Nàpols, sinó per esser un navegant molt entès en tot lo referent a la navegació; y en la del dia següent lo mateix monarca se desfà en elogis en pro de sa *heroica pràctica de navegar*. Si la constancia en anomenarse de Blanes dona indicis de que nostre biografiat estimava com cal a tota persona ben nascuda lo terror ont ha nascut, hi ha un altre punt que ho indica tal volta ab més eloqüència, y és aquell en que creu oportú en ses *Sententies* pera recordar que en la montanya del Montseny compresa en lo vescomtat de Bas se guarda memoria de la penitencia que hi féu aquell fill de Bruguny, Borgonya, príncep reial y nevot del rey de França lo gloriós Sant Segimon.

A l'arribar aquí, abans d'entrar en la part més important de nostre comès, no podem prescindir de presentar a Ferrer de Blanes com a escriptor. Ja havem indicat que aquell son fidel servidor, després de la mort de son amo, al qui substituí en la precitada administració d'aquelles possessions de Cabrera y Bas, havia trobat les *Sententies cathòlicas* en lo lloch més amagat de son estudi, y ara afegim entre altres llibres, y que estaven escrites de sa propria mà. Y com les tals són unes conclusions sobre la teologia del diví poeta florentí Dant, creyentles de molta utilitat y salut, determinà donarles a l'estampa, dedicades a la ja repetida noble senyora dona Hipolita de Liori y de Requesens. Lo P. Mestre Roig y Jalpí, en son *Resumen historial*

de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona, ja parla d'aquesta obra, dihent que és molt difícil de trobar y que tot aquell qui vulga llegirla que vagi a n'ell, que li deixarà llegir. Adverteix també que ell no'l té pas complet.

Mercès a la deferencia de l'erudit bibliotecari D. Plàcit Aguiló, nosaltres poguerem veuren un exemplar quasi oblidat existent en la Biblioteca Universitaria. Y encara que ben bé a corre-cuita poguerem examinarlo y consultarlo, atès lo poch temps de que disposavem, podem donarlo a coneixer en les següents particularitats bibliogràfiques de que'ns varem fer càrrech.

Per lo que haviem llegit en l'obra precitada d'aquell illustre frare de l'ordre de Mínims y en les *Memorias para formar un diccionario de escritores catalanes*, d'en Torras Amat, nos haviem fet càrrech de que eren tres les obres que havia escrites nostre escriptor y que s'havien publicat o no en volums separats. No és pas aixís en quant a n'aquest últim extrem. Tres són, efectivament, les obres, però totes estàn compreses en un llibret en 8.^u que escassament arribarà a unes 80 planes, les quals no comptarem perquè no estàn numerades y per faltarli algun full. Dins lo text de les *Sententies* hi va comprès lo tractat de pedres fines, que és una breu ressenya de les particularitats que distingeixen a les de cada classe en la part material y algunes curioses notes referents a sa historia especial. Respecte les *Sententies* tantes voltes citades, sols farem avinent que són una exposició de les idees més catòliques contingudes en la *Divina Comedia* en sos tres llibres, *referents als profundos y grans misteris de la justicia divina administrada en lo Infern, en lo Purgatori y en lo Paradis*. Estàn dividides igualment en tres parts: en la primera se tracta de com sobre totes les coses devem coneixer, amar y temer a nostre Senyor Déu; la segona tracta de que convé que l'home's conega a sí mateix; y la tercera, de lo profitós que és lo pensar sovint en que havem de morir. Aquesta és la síntesi de la materia que tracta nostre biografiat. De com desenrotlla tant important tema religiós tinch de fèrvosen

franchs: per una part m'ho impossibilita lo no havermen pogut fer càrrech, y per altra per no esser la teologia cosa de mon ofici.

En lo mateix volum, després de les *Sententies*, segueix una *Meditació o contemplació sobre lo Santíssim loch del Calvari*, en la qual estàn breument exposats los misteris de la *Passió de Nostre Suprem Déu, Creador y Redemptor*. Després de manifestar que'l Calvari és entre tots los llocs de *santíssima veneració que són en la terra Santa de Jerusalem*, on se començà y acabà la crudelíssima Passió del Salvador (és sens cap dupte lo més principal), va donant noticia dels diferents llocs sagrats que considera secundaris o menys importants que aquell. Y acaba lo llibret ab la copia d'alguns documents honorífichs a la personalitat de l'autor y dels quals ne fem mèrit en aquest treball, servint-nos no poch. En l'exemplar que havem pogut examinar en la ja mentada Biblioteca, que és Universitaria, baix la base d'haver sigut Provincial abans y també ara, si és incomplet com havem dit ja, per faltarhi algun full, ho és també per faltarhi la portada; de manera que no podriem dir per ell en quina època y d'una manera justa fou estampat, podentho dir per haverho averiguat per altres vies. Fou estampat a Barcelona per Carles Amorós, provençal, a 20 de Desembre del 1545. Y aquesta edició fou la única impressió dels tals escrits d'en Ferrer de Blanes, los quals no degueren esser probablement los únichs que deixà al morir, quedant los demés oblidats y desconeguts per complet. Lo tal exemplar a que havem fet referencia fins ara havia pertenescut a la Biblioteca dels frares del Convent de la Mercè d'aquesta ciutat, y també n'hi havia un altre, si no hi és, a la Biblioteca Episcopal, segons en Torres Amat. Bé mereix esser enclòs nostre paísà entre'ls escriptors catalans del segle XV, tant per l'estil com per l'erudició que mostra. En altre concepte deu esser tingut en bona estima, y és en lo dèureli lo que no s'haja perdut l'obra *Feyts d'armes de Catalunya*, que deixà inèdita y manuscrita lo més illustre dels rectors de la parroquia de Sant Joan de Blanes, mossèn Bernat Boades, al morir als 9 de Març

del 1444. En Rafel Ferrer Coll, aquell son servent tant lleal, per ordre de son amo l'havia copiada del manuscrit mateix de l'historiayre; se diu que estava aquell a punt de donarlo a l'impremta; però havent tingut de trasladar-se a Sicília, no's realisà tant bon propòsit. Més tart lo P. Roig y Jalpi, altre cop anomenat, lo trobà a punt de perdre en un recó de llibreria d'un notari.

Si compaginem la data del 1478, com a esser la primera en que trobem per primera vegada una nova certa de l'existència de tant excelent varó, ab la del 1545, en que, com havem dit, fou estampat aquell llibre, que no ho seria pas molt després de la mort de son autor, atès lo gran afecte que li duya aquell son servidor, qui'l feu estampar, tindrem prou motius pera comprendre que fou llarga en dies la vida d'en Ferrer de Blanes sobre la terra.

En quant a son caràcter d'excursionista, cap particularitat remarcable podem assenyalar. Ja queda consignat que visità la Terra Santa, l'Egipte, lo Caire, Damasch, Alger, Italia y moltes altres parts y provincies del món, y això sols fóra suficient pera esser considerat com a tal. Però s'ha d'atendre, ademés, que viatjà per mar durant trenta tres anys, resultant esser molt pràctich en la navegació, lo que donà lloch a creure que, havent recorregut les aigües dels mars més arriscats y perillosos com a bon mariner dotat de *molt clar y gentil enteniment y subtilíssim ingeni*, hagué d'acabar per esser un molt gran cosmògraf. Y per tal fou reconegut en aquella època en que'ls estudis geogràfichs atreyen l'atenció de les persones de major inteligencia.

En efecte: la societat se trobava com si despertés d'un període d'endormiscament intel·lectual en lo qual tota la vida activa o bé la sintetisava la figura inquieta del fogós guerrer o bé la suaument contornejada del monjo entregat a la contemplació de lo excels y diví. Com tots los dos idealismes se trobaven fóra de la realitat, al desvetllarse l'humanitat buscava la rahó de les coses per lo real y positiu. Fill aquell home de mar d'aquella època en que no sols en les ciències y en les arts purament humanes, sinó fins en les sobrenaturals, se desitjava respirar en una am-

plitut més dilatada y en una atmòsfera més vital, com s'anava comprenent més la grandesa de la divinitat pels avenços de la teologia, també s'adquiria lo convenciment de que a un Déu tant gran corresponia un món d'espays més amplíssims dels coneguts, y per això és que tota l'atenció y tot l'interès s'anava concentrant en averiguar lo que hi havia a l'altra part del mar, allà en aquells espays llunyans on dominaven les espesses boires de lo desconegut; fill Ferrer de Blanes d'aquella època que bé podriem anomenar dels grans navegants, estant adornat de tants grans excelents qualitats, no podia menys d'esser, per sa pràctica y per son saber, un dels varons més notables de son temps. Fill d'una terra quines embarcacions no poden, segons manament reyal, sortir dels ports sens anar provehides d'aquelles cartes de navegar que ha sigut lo primer poble del món que les ha sabut compondre, no pot negar la niçaga a que perteneix y ha d'esser home de pit en arrosstrar los perills fins en los viaranys de mars desconeguts, y home de ciencia com correspon als nostres mariners, que si fòra l'aigua no tenen cap altra aula ont apendre de geografia, són prou aptes pera anar a dirigir los estudis que d'aital ciencia s'emprenen en les primeres academies que s'estableixen; y si això no és prou, vos diré que tampoch pot desacreditar lo cognom que porta, puix Jaume Ferrer se diu aquell navegant qui en 1346 emprèn lo primer viatge d'exploració que s'ha fet per les costes de Guinea; igual nom és lo que porta aquell nàutich qui és cridat per l'infant D. Enrich de Portugal a Segres pera dirigir l'academia que en 1418 ha establert; y aixís mateix s'anomenen altres qui en diferents activitats fan també ressaltar sos mèrits. Y de que compleix dignament ab honor nostre Ferrer de Blanes en relació a sa patria, a sa classe y a son nom, n'és testimoni eloqüentíssim l'importancia que li dóna un aconeixement excepcional que's realisa en aquells dies.

Un fill de Gènova, nascut y criat entre gent de mar, ab especial vocació a la carrera de navegar y educat, segons algú, en aquella academia portuguesa que mentàrem suara,

concebeix lo projecte d'anar a visitar aquell món que no són poch los qui, desde Aristotil y altres savis grechs fins als últims doctors que ha tingut l'Església, presumeixen que existeix a l'altra bandada dels mars no del tot encara recorreguts, y que en definitiva ningú pot en realitat de veritat afirmar que existeixi. Inútilment s'ha buscat lo camí per anarho a comprovar; però no hi vol dir res: ell té sobrada fe en sos pressentiments y no ha de cedir fins veure ses aspiracions satisfetes. Sofrint totes les contrarietats que sempre troba en son camí'l geni, vingué'l pobre genovès a la terra menys entesa en l'art de la navegació y ben segur més pobre de marineria. Després de molt penar, fou escoltat y afavorit per algunes ànimes tant caritatives com ilustrades que sapigueren despendres de les preocupacions que dominaven fins la generalitat de les intel·ligències més escoltades, les quals reputaven com fol·lies les explicacions de l'obscur estranger. Mercès a n'aquelles pogué esser acullit en la cort castellana y al cap y a la fi atès y secundat.

Al cap de dos mesos y nou dies d'haver emprès lo viatge desde'l port de Palos envers aquelles terres desconegudes, seguint lo camí que, segons un escriptor contemporani nostre, era'l menys indicat, Cristòfol Colom y sos acompanyants posaven lo peu en terra d'aquelles regions que sols se creya existien en l'imaginació dels qui les havien somniades. Era'l dia 12 d'Octubre del 1492 aquell en que's realisà'l descobriment d'aquella realitat. En lo mes d'Abril de l'any següent aquell afortunat navegant se trobava de tornada a Barcelona pera donar compte als Reys Catòlics de son comès. Com a testimoni de la veritat de lo que havia conseguit oferia a n'aquells sos protectors alguns dels indígenes d'aquell país, fruyts dels que s'hi produhien y aus de plomatge de vistosos colors que s'hi criaven. Se comunicà la nova del descobriment al Sant Pare, y aquest, a 4 de les Nones del mes de Maig del mateix any 1493, donava l'investidura de possehidors d'aquelles terres als reys baix quins auspicis havien sigut manifestades. Però era'l cas que Portugal per sa part també havia fet alguns descobriments a l'altra part de l'Oceà, y per lo tant era qüestió

de que's precisessin bé'ls límits de les Indies Orientals que corresponien a n'aquell reyalme y de les Occidentals que corresponien a l'espanyol, pera evitar ulteriors disensions entre una nacionalitat y altra. Ab los reys Ferran y Isabel hi havia'l cardenal d'Espanya, arquebisbe de Toledo, qui s'havia mostrat propici als intents de Colom y a son retorn havia sigut també un dels primers en obsequiarlo. Tenia tanta preponderancia aquest prelat en la cort, que'l poble, segons se diu, li deya'l tercer rey, y ell prengué ab interès lo posar en clar la qüestió dels precitats límits de les possessions corresponents als dos reyalmes.

Probablement tindria noticia'l cardenal d'Espanya dels grans talents que tenia nostre Ferrer de Blanes en cosmografia desde aquells dies en que degué brillejar en la cort de Castella, quan fou escullit pera formar d'aquella embaixada enviada a la de Nàpols, de la qual n'havem fet referencia al principi, inclinantnos a creure més això que no'l que dongués crèdit al concepte que aquí pogués haver merescut aquell fill de Vidreres, que tal era la patria del nostre excursionista, tota vegada que evidentment existia un tal egoisme en la cort castellana en donar participació als beneficis que podien obtenirse del tal descobriment, que's fa evident en lo mutisme que's nota en los dietaris tant del Consell de la ciutat com en los de la Diputació catalana, y té una confirmació irrefutable en l'haver sigut exclosa la nostra terra d'usufructuar lo comerç que s'establí pera explotar a n'aquelles regions del Nou Món.

Siga lo que's vulga, lo cert és que Ferrer de Blanes, qui's trobava en aquella època en aquella sa vila tant estimada l'antiga Blanda del temps dels romans, fou enviat a buscar pel arquebisbe, dihentli en la carta: «Jayme Ferrer especial amigo nuestro: nos queríamos hablar con vos algunas cosas que cumplen: por ende rogamos vos que vista esta letra nuestra partais y vengais aquí á Barcelona, y traed con vos el Mapa Mundi y otros instrumentos tocantes á Cosmografía. Barcelona 26 de Agosto del noventa y tres. El Cardenal». No cal duptar que Ferrer vindria aquí y en aquella cort donaria son dictamen sobre'l particular

ab aquella claretat de criteri que a son gran talent competia.

Però la qüestió era difícil y la tasca de l'entès geògraf català no havia de concretarse a n'aquesta sola consulta: havia d'esser llarga. Aixís és que a 27 de Janer del 1495, trobantse a Barcelona, veyem que escriu una carta als reys dihentlosi que ha vist per dugues vegades uns capitols que li ha ensenyat son llochtinent Joan de Lanuza, demanantli parer en son nom respecte lo comportament que seguien ab lo rey de Portugal; exposa en ella lo que pensa, illustrantlo ab alguna demostració gràfica, y acaba dihent que'ls envia un home ab *una forma de mundi en figura extensa en que podrán ver los dos hemisferios*, a fi de que vegin més clara la cosa, y s'ofereix anarhi si és que ho creuen convenient. Y, efectivament, l'envien a buscar desde Madrid a 28 de Febrer, manantli que sobre tot estiga allí a últims de Maig. Aixís degué ferho, y en lo mes d'Agost lo trobem a Burgos, enviant una carta a Colom, ben curiosíssima per cert, puix en un estil aparatós mostra sa erudició vastíssima, usant la llengua castellana, pera manifestar que l'home havia de fer violencia a sí mateix per escriurehi. Per més que'l llicenciat Bernat d'Argensola diu que les diferencies hagudes entre'ls reys d'Espanya y Portugal les solucionaren Ruy de Sonza, son fill y Aries d'Almeda, s'ha d'entendre que no varen fer altra cosa que dictaminar conforme a lo que havia dictaminat en Ferrer de Blanes, resultant així per ell la gloria de que la partició o divisió d'aquells territoris, essent conceptuada de justa, fos acceptada per aquells monarques y sancionada pel Sant Pare. Després del 9 de Maig del 1498, en que la reina de Nàpols firma un document en lo qual Ferrer de Blanes és anomenat *gran lapidari*, se pert son rastre pera no saberse ja més d'ell.

Jo prou hauria volgut fervos una explicació de quina manera va assenyalar los límits de les terres descobertes per un y altre reyalme en virtut de sos respectius descobriments; però en quant al de Colon, ¿què n'havem de fer, si no'n conserva ja res Espanya, d'aquella tant fructosa hi-

senda? Fins les mortals despulles d'aquell descobridor que diu han de venir a la Península, no sabem ab exactitut si són autèntiques o no. Ah! Aquella Espanya que comença a unificarse pel caràcter absorbent d'aquella reina que per saber com arribà al trono de Sant Ferran no hi ha com preguntarho a Enrich l'*Impotent* y a la *Beltraneja*, y a la condescendencia, mellor dit, a la falta de caràcter personal d'aquell de qui si's vol saber com muntà al trono del molt alt rey en Jaume, ningú pot dirho mellor que'l príncep de Viana, ha arribat á son últim decandiment. No volgueren aquells reys donar participació als beneficis de la descoberta feta per Colom als fills d'aquella part d'ont havien sortit los diners pera armar aquells barcos que anaren a realisarla. Ab l'or que'ls vassalls afavorits a cada viatge obtenien s'extengué la ganduleria per aquelles terres que habitaven, y cada dia hi hagué més territoris erms, més industries mortes y menys tràfech mercantil, y aquell sol que arribà a no pondres en los dominis de la monarquia espanyola, s'anà eclipsant a mesura que per aquests motius s'anava decandint aquella tant enlluernadora prosperitat que sens dupte s'hauria sostingut a seguirse la política d'aquella corona catalano-aragonesa, que sols és estat conceptuada *coronilla* per aquells qui tal volta més devien aténdrela y estimarla, y que consistia en procurar los majors avenços en totes les manifestacions morals y materials de l'activitat humana, quanta major era sa preponderancia entre les demés nacions.

RAMON N. COMAS

UN DESCOBRIMENT ESPELEOLÒGICH

(Acabament)

» Poch pensavem nosaltres que artificialment se'ns vingués a donar la rahó, puix començaren les fortes plujes en lo dia de Tots-sants, y a l'endemà del dia dels Morts la mina y lo call semblaven verament un riu, que continuà

augmentant, puix seguien les plujes. Això per un costat, y per altre lo refrescarse'l temps y no poder los treballadors ja feinejar ficats de peus a l'aigua, acordàrem los interessats suspendre les obres fins a l'istiu que ve, en que, si a Déu plau, ho farem ab més ilusions, més sorpreses y tal vegada més burles de l'aigua. Un fet estrany y inexplicable succehí, y és que, a pesar de les plujes y de sortir tèrbola l'aigua de l'esquerda, la del forat alt sortí sempre clara y pura.

» Tenim, donchs, les obres a mig fer y sospeses per motius del temps fins a l'istiu vinent, en que'ls 13 molins y fàbriques instalats en la riera desde can Rovira fins al riu Llobregat, que aprofiten l'accidentat curs de la mateixa en una extensió de 10 kilòmetres, ab un salt total, sumats tots, d'uns 200 metres, esperen ab desig la continuació de les obres, que siguen causa de que quedin assedegats los dits establiments industrials, que may ne tenen prou. L'aigua obtinguda de més als primers dies de les obres foren unes 100 plomes barceloneses, que, sumades a les 570 que'n surtien com a caudal mig primitiu, fan un total de 670 plomes, que més que d'aigua poden dirse de pa, puix són moltíssimes les persones que en ella li troben, y essent quasi l'element de vida, de conreu y de boniquesa de les rieres de Vallirana y Cervelló que fertilisa la nostra benvolguda font d'Armena. L'augment se refereix sols als primers dies, puix a l'últim no's feren aforos, que guardem per quan estiguin enllestides les obres.»

Abans d'entrar de ple en l'exposició de la teoria de la font d'Armena dech aclarir algun dubte apuntat en l'anterior relació per mon amich Joseph Mas. Diu ell: «Som molts los que dubtem que tot l'origen de l'aigua de la font d'Armena siga dels encontorns, puix aquest any passat, sobre tot tant sech y aixut, no ha sigut bastant en son calurós istiu pera mimvar l'aigua: abans al contrari, en los mesos d'istiu aquesta sortia més abundosa encara». Aquest dubte, molt natural pera les persones que no han estudiat hidrologia soterrania, se presenta clar, evident, per

lo que dich més endarrera que la font d'Armena està regularisada pel règimen general a totes les fonts provinents de regions calcàries; y ja veurem prompte quin règimen és aquest y la seva aplicació en el nostre cas particular.

Diu en altra part mon amich Mas: «Un fet estrany y inexplicable succehí, y és que, a pesar de les plujes y de sortir tèrbola l'aigua de l'esquerda, la del forat alt sortí sempre clara y pura». Aquest fenomen no té res d'estrany ni d'inexplicable, molt al contrari, s'explica senzillament, y vaig ferho ja al parlar de les *Barbotes* de Bigues, suposant, y aquesta suposició és una certesa, que dit afluent, encara que tinga un mateix origen, segueix un camí diferent, y en el seu curs troba un gran aixamplament on se deposita l'aigua, purificantse de les materies terroses; y aquest dipòsit està regularisat per un sífó, lo qual és causa de que'l seu producte siga constant tant si plou com si hi ha sequedat. Y acaba de confirmar això l'interessant dato que vaig recullir en ma darrera visita de que la temperatura del caudal principal és de 15° C. y la de l'afluent o saltant és de 17°5 C., lo qual indica que aquest segueix escltexes molt més fondes que'l caudal principal.

A mitjans d'Octubre vaig tornar a Vallirana, trobantho ja tot canbiat: la petita esquerra s'havia transformat en una ampla galeria per la qual sortia rondinant la caudalosa font; vaig veure l'afluent o saltant que ab son soroll tant havia cridat l'atenció dels treballadors, fixantme sobre tot en l'esquerda que conduía'l caudal principal. Aquesta esquerra no tenia pas més que un pam d'amplada, però era d'altura y profunditat desconeguda: ni ab el magnesium, ni ab la sonda, ni ab canyes, vaig poder obtindre un dato cert: sols puch afirmar que fins a una altura de 5 o 6 metres, que és lo que's pot veure, sobre l'actual nivell de l'aigua, se presenta ab senyals evidents d'haver sofert una pressió hidrostàtica considerable, y lo mateix deu dirse per lo que respecta ala seva fondaria sota'l nivell actual de la font.

Fins aquí he parlat, senyors, de les exploracions fetes

y dels resultats obtinguts en la font d'Armena; però cal ferse una pregunta: ¿d'on ve la caudalosa dèu que l'alimenta? O en altres paraules: ¿quina és la teoria de la font d'Armena? Aquesta segona part de la meva conferència té un caràcter més general, per la senzilla rahó de fundarse en lleys que poden considerarse com a universals.

Veus-aquí la meva opinió: *la font d'Armena té son origen en el Pla de Begues y està alimentada també per les filtracions del Pla de les Bassioles, Pla de Sols d'òssos y especialment del Pla d'Ardenya*. Semblant afirmació necessita demostrarse, y això és lo que pretench, estudiant la naturalesa y disposició de les capes geològiques, els fenòmens observats y les lleys d'hidrologia soterrania per les quals se regeixen les aigües en los terrenos calcaris.

El Pla de Begues és una vall situada a 365 metres sobre'l nivell del mar, rodejada de montanyes per tots costats. L'aigua de pluja sols pot escorres per l'estret pas obert entre'l Montau y lo Puig Rovirós; però abans d'arribarhi ja s'ha fos la major part gracies a la disposició y dislocació de les capes geològiques que formen aquella vall, les quals pertanyen al triàsich superior o *Keuper* y bucen cap al NO., o siga en direcció a la font d'Armena. Aquestes capes se continuen per dessota'l macís cretaci hauteriviense que forma'l Pla d'Ardenya y apareixen a l'altre costat, o siga en la vall de Vallirana. Per lo tant, la gota d'aigua que's filtra en el Pla de Begues, un cop lliure de l'influència atmosfèrica, seguint les lleys de la gravetat, passa per les escletxes o punts de contacte, entre les capes estratificades, que, com he dit, no són horitzontals, sinó inclinades en direcció NO., fins que, trobant una capa impermeable, no té altre remey que adaptar-se a ella, y aleshores forma com una ampla fulla que ocupa ab preferència les cavitats y depressions que'l subsol presenta, seguint totes les falles o esquerdes que troba: d'aquesta manera pot formarse una corrent que serà tant més caudalosa quant més s'allunyi de son origen. Jo crech que les filtracions del Pla de Begues són les que més contribueixen al producte constant de la font d'Armena.

Però no són les úniques que hi fan cap, com ja he dit, y per lo tant cal estudiar los altres terrenys que també hi contribueixen. Són aquests lo *Pla de Sots d'òssos*, *Pla de les Bassioles* y *Pla d'Ardenya*, qual naturalesa geològica està constituïda pel *cretaci urgoaptense* en el primer y per l'*hauteriviense* en els altres. Abdós pisos del període cretaci estàn completament dislocats per les forces internes y alterats per les externes. Gracies a les primeres, s'han format los avenchs y enfonzaments, los quals han sigut després engrandits gracies a les segones, o siguen l'aire y l'aigua. L'acció d'aquests agents atmosfèrichs se presenta en la mateixa superfície de la terra en la forma de *lapiez* o *karrenfelder*, que podrem anomenar ranures, y de terra roja.

Tot excursionista observador que hagi atravesat aquelles planes o altres llocs de formació cretacia, sens dubte s'haurà fixat en els rierons, estries o ranures que presenten les roques planes en sa part superior y en la terra roja que omplena tots los clots, formant verdader contrast ab la blancor de les roques. Donchs bé: aquestes ranures sinuoses que s'observen principalment en les regions de gran altitut, segons los estudis fets per M. Heim (1), són degudes a la disgregació y dissolució, sots l'influencia de les aigües atmosfèriques, dels calcaris relativament purs, aitals com lo juràsich superior y l'urgonièn. Les parts més solubles són dissoltes y arrastrades per les aigües de pluja; les altres resisteixen, dibuixant un relleu ab les formes més capritxoses y accidentades; les petites variacions, ja siga en la porositat de la roca, ja en la proporció de sílice, de dolomia o argila que hi ha continguda, basten pera produir aquest fenomen en les superfícies calcaries horitzontals o poch inclinades, sobre tot si estàn desertes de vegetació. Si bé és l'aigua de pluja la que forma semblants ranures o estries, arrastrant les partícules disgregades, no obstant, son origen primari deu atribuirse a les alteracions

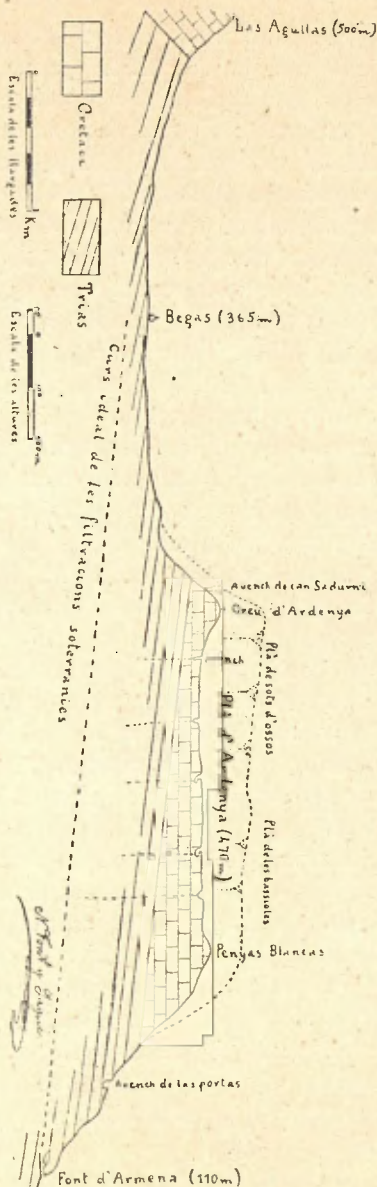
(1) *Ueber die Karrenfelder. Jahrbuch des schweiz. Alpenclubs*, 1878, XIII, pàg. 421.

atmosfèriques. Aquestes són també causa de que les roques calcàries, per rahó de les matèries orgàniques que generalment contenen, sofreixen una espècie de combustió pausada que'ls dona un color més clar, com tenen les del terreny que estudiem y les de les Costes de Garraf. Però l'efecte més interessant és la dissolució del calcari per les aigües carbòniques y la producció a la superfície de forats o clots plens d'una terra roja característica, que també vaig trobar al fons dels avenchs del Pla d'Ardenya. És la *terra rossa* de la Carniola y de tants altres països calcaris. S'ha provat que'ls calcaris més blanchs en aparença, com són lo marbre y la creta, donen, quan se'ls tracta per un àcid, un residuo argilós rogench. Donchs bé: mentres que són necessàries 50,000 parts d'aigua pura pera dissoldre una part de calcari, basten 1,000 parts d'aigua carbònica, o siga 50 vegades menos, pera produir lo mateix resultat; y és ben sabut que l'aigua de pluja conté en dissolució oxígen y àcid carbònic. Això no és un agent químic molt poderós, però unit a les variacions de la temperatura, tant poderoses pera disgregar les roques, acaba per produir efectes molt sensibles.

Respecte a la disposició interna del cretaci que estem estudiant, pot assegurar-se, ab el fonament de les senyals exteriors, que estàn completament dislocats y creuats per esquerdes, galeries y potser coves grandioses. La senyal més evident és el gran nombre d'ensorraments, embuts o dolines, per on se cola tanta aigua com cau. L'íntima relació d'aquests y dels avenchs ab les corrents d'aigua soterrania ha sigut defensada per molts geòlechs y demostrada per M. Martel en gran nombre d'exploracions; però això no és una llei general: molt al contrari; y si en últim resultat l'aigua colada pels avenchs arriba sempre a sortir per les fonts, això's verifica moltes vegades per una manera tant indirecta, per esquerdes tant estretes, a travessant capes tant espesses, que no seria exacte assegurar una comunicació pràctica. Tot depèn de la naturalesa dels terrenys intermitjos.

En conseqüència, ¿los avenchs del macís cretaci estu-

diat comuniquen indirectament ab les altres escales següides actualment per les aigües d'infiltració del Pla de Begues que van a formar la font d'Armena? Tinch la convicció de que sí. Ara, si se'm pregunta si podria des-embossarse algun de dits avenchs pera trobar los dipòsits interiors, dech confessar que, encara que això és possible, no crech que dongués resultat, perquè la altitut mitja dels avenchs és de 500 metres y la de la font 110, lo qual suposaria un treball de mina o des-embossament immens, per la naturalesa de la calça triàsica superior o Keuper, poch a propòsit pera presentar grans cavitats accessibles a l'home, y perquè crech que la font d'Armena està regularisada pel règimen general a totes les fonts provinents de regions calcàries. Sígam permès descriure aquest règimen pera major comprensió de la teoria de la font d'Armena y ilustració dels aficionats.

Per rahó de la naturalesa dels calcaris qual constituïu és la creta, diu M. Lapparent, la vall soterrania de la capa d'infiltració deu comprendre gran nombre de cavitats, plans inclinats y ondulacions de diferents formes y mides. Si se l'imagina completament seca, és necessari que les primeres aigües d'infiltració omplnin les cavitats que vagin trobant y passin de l'una a l'altra atravesant los corredors que les separen abans d'arribar al forat de sortida. En aquestes condicions, quan menys abundants són les aigües afluent, tant és més dèbil y regular lo producte de les fonts. Tant prompté com sobrevé una avinguda o pluja abundant, lo producte augmenta fins que totes les cavitats estàn plenes desde terra al sostre. Allavors l'escorrement per sifons se substitueix per l'escorrement per ver-teders y el producte de les fonts augmenta fins al punt de buidar les cavitats, que estarien indefinidament plenes si les pluges fossin sempre regulars y moderades.

Així s'explica, segons M. Merdra, lo fet provat en l'Havre de que'l tribut d'un hivern plujós tarda algunes vegades trenta mesos a escorres: és que, mitjansant lo joch dels sifons, les fonts donen l'aigua que ha estat emmagatzemada sota terra potser per espay d'alguns anys.

En definitiva, no hi ha res més regular que'l règimen hidrològich de les formacions, que sols deuen a les fisures llur permeabilitat. Les capes d'aigua hi ocupen cavitats incontinues y formen rius soterranis.

Després de la síntesi que acabo de fer dels principals fets relatius a l'hidrologia soterrania dels terrenys calcaris, crech que és hora d'exposar clarament la teoria de l'origen de la font d'Armena.

Per de prompte deu rebutjarse l'opinió de que ve de terres molt llunyanes: ja he dit que les pluges absorbides per les grañs planuries de Begues, Bassioles, Sots d'òssos y Ardenya són, per via d'infiltració, lo principal aliment de la Font, y que hi arriben més prompte en quant cauen més a la vora.

Ademés, les capes del triàsich superior o Keuper, com ja he fet observar, tenen una inclinació natural envers

el NO. y conduueixen les aigües infiltrades cap a un punt d'elecció únich, que és la font d'Armena. Els límits exactes superficials de la zona de les infiltracions que fan cap a dita font és quasi impossible determinarlos exactament.

Si se'ns pregunta quin pot esser lo camí soterrani de les aigües que surten a la font d'Armena y la forma dels seus conductes, haurem de dir que aquí'ns trobem en veraders terrenys d'escorrement y no d'imbibició: per consegüent, les aigües soterrànies que alimenten la font deuen *circular per galeries allargades mellor que descansar dins grans llachs*.

Referintnos als detalls geològichs ja citats, podem anunciar que en la zona superior (cretaci urgoaptense y hauteriviense) *permeable per escorrement* les aigües d'infiltració deuen caure per les escletxes, avenchs y embuts; y en la zona interior (Keuper) hi haurà esquerdes que tindran, sens dupte, al contacte ab les capes impermeables, de mica en mica més nombroses y exteses, assenyada per endavant la direcció que les aigües soterrànies havién de seguir. Aquestes aigües hauràn allargat les esquerdes o aixamplat les juntures dels estratos, fins que de mica en mica y de comunicació en comunicació s'hauràn reunit en una darrera esquerda, la de la font, la qual les hi ha facilitat la sortida.

Durant el curs d'aquests canals la pressió hidrostàtica hi haurà pogut obrir de tant en tant dipòsits d'aigua de diferent cabuda.

Però, ¿quina és la causa probable de la concentració de totes les aigües en una sola esquerda? Impossibile m'és dirho ab tota certesa; però crech que pot atribuirse a una força interna, un terratrèmol per exemple, que, obrint una esquerda de llarga extensió y fondaria, haurà sigut causa de que tota l'aigua s'hi reunís.

De les observacions fetes respecte a la producció y règimen de la font d'Armena se'n dedueixen les següents conclusions:

1.ª Les plujes abundants y de durada fan creixer la font.

2.ª Després d'aquestes plujes lo producte disminueix molt a poch a poch.

3.ª Les plujes del Pla d'Ardenya's manifesten a les poques hores ab avingudes que arrastren fulles, tronchs, etcètera.

Les lleys 1.ª y 3.ª se comprenen fàcilment y no necessiten explicació; respecte a la 2.ª, no hi ha cap dubte de que'ls sifons, ab sos passos estrets, són causa de que les aigües s'entretinguin y disminueixin de mica en mica.

Com síntesi de tot lo dit faig les següents deduccions:

1.ª Que existeix una circulació activa d'aigües soterrànies ramificades sota'l Pla d'Ardenya.

2.ª Que l'origen d'aquesta circulació deu buscarse entre l'aigua que's filtra en el Pla de Begues, de Sots d'òssos, de les Bassioles y d'Ardenya.

3.ª Que l'absorció de les plujes pels avenchs y les fisures de les planuries dites forma'ls afluents irregulars d'aquesta circulació y produeix les avingudes de la font.

4.ª Que'ls dipòsits soterranis on se reuneixen les aigües tenen, segons lo que havem dit, la forma de llargues galeries inclinades y no de llargues capes d'aigua exteses per tots costats.

5.ª Que serà inútil buscar per dessota aquests dipòsits.

6.ª Que lo mateix deu dirse referent a la desobstrucció dels avenchs del Pla d'Ardenya.

7.ª Que en tot cas podria intentarse això ab l'avench de les Portes o d'en Muntaner.

8.ª Que, en cas de continuar l'exploració, lo que cal és aprofitar l'aigua que's pert per les esquerdes situades en nivell inferior al de la font.

N. FONT Y SAGUÉ

EXCURSIÓ A BAGÀ, LA Cerdanya LA SEU D'URGELL, ANDORRA SANT JOAN DE L'HERM Y CASTELLBÒ

(Acabament)

La carena forma ondulacions molt marcades y està coberta de pins. L'anomenen *bosch d'en Cussol*. Lo camí's dirigeix al bosch descrivint moltes voltes pera salvar los accidents del terreny, y després se perd entre l'herbam. Fa una estona que caminem a la ventura, y anem a parar a una petita coma sedosa, verda y recorreguda per petits xaragalls, aont hi pastura un remat de vaques, y ens hi atansem. Algunes aixequen pausadament el cap y ens miren curioses ab aquells ullassos tranquils; altres segueixen pasturant tot movent l'esquellot que'ls penja del coll; alguna més esbojerradota tresca per la vessant de la coma. «Pastor!» cri-dem, y res: tot quietut: sols se sent el soroll acompassat dels esquellots. «Pastor!» tornem a cridar, y ningú respon. Després ens adonem que'l pastor s'està allargassat a l'ombra d'una roca, mirantnos ab recel. Li preguntem pel camí d'anar a *Civis*. «Pujeu cap a les roques negres» ens respon, senyalant molt vagament en direcció a ponent. Al cap de poca estona trobem el camí que dona la volta a n'aquest turó, y baixem faldejant una mitja hora entre camps escalonats de blat y no triguem gaire a arribar a *Civis*, primer poble de la frontera de Catalunya, d'unes 40 cases, y que està a 1,540 metres sobre'l nivell del mar. Allí'ns aturem pera dinar y donar descans als guies y als cavalls. Los carrabiners nos destorben bona estona revisant les *guies*.

A les tres sortim de *Civis* y pujem per la costa de davant el poble cap al *coll del Mont*. El camí que hem de recorre va per una llarga carena que's desprèn de les montanyes de Saloria y Servella cap al nord de *Civis*, y va en linia drete de NO. a SO. fins els indrets de Sort, en qual punt s'encorva en direcció a ponent, y porta successivament los noms de *coll* y *serra d'Ases*, *ras de Conques*,

collada de les Mongetes, coll y serra de la Basseta y acaba en el puig d'Orri. De la vessant que mira al N. naixen varies riberes y torrents afluents del Noguera Pallaresa, y la vessant que mira a mig-dia dirigeix ses aigües cap al Segre. Tota aquesta llarga carena és aplegada y en grans extensions poblada de bosch. Ja cap al tart passem pel ras de *Conques*, aont hi ha un remat de bèns d'uns quants mils caps, guardat per vuit o dèu pastors. Ens aturem pera treuren una instantania quan se juntin a l'anar a la pleta. Lo sol devalla ab majestat darrera les montanyes que allà lluny, cap el Pallars, se dibuixen blavenques y confoses. Al fi desapareix y decidim posarnos en marxa altra volta quan la claror encara és prou intensa. Seguim bon troç caminant per la verda y arrodonida esquena d'aquell gegant de pedra y entrem en un bosch de pins. La nit se'ns ve al damunt y la lluna ilumina'l paisatge ab sa claror esmortuida. Nostres ombres se retallen esllanguides sobre'l vert cendrós de la gleva; després entrem novament en lo bosch. L'aragonès ha perdut el camí, y, agafant cada hu'l cavall per la brida, marxem bosch a travers. Les negres siluetes dels arbres se destaquen ab vigor sobre'l cel, d'un blau cendra molt esblaimat. Els abets semblen immenses sagetes que senyalen al cel. Aquesta estranya claror esborra'ls segons termes y la fosca blavosa de la nit engoleix l'horitzó.

A vegades ensopeguem ab alguns tronchs d'abets corsecats per la vellor que jauen per terra com gegants ferits després d'una batalla. A cada pas trobem obstacles que'ns lliguen els peus y dificulten la nostra marxa. L'esperit de la nit ronda per aquelles encontrades, omplintles de misteri y de quietut. Sols se sent lo cruixir del brancam sech al ser trepitjat per nosaltres. Fa prop d'una hora que caminem pel mig del bosch y encara no hem trobat lo camí, y ara'ns adonem que l'aragonès ha desaparegut. El cridem y ningú contesta, ni l'eco. Faig un fort xiulet y se pert en la boscuria. Estem desorientats y una marrada pot costarnos algunes hores de camí. Per fi, nostre guia, en Ventureta, ens crida: «Ja'l tinch, és aquí baix», y enfilem el camí per

allí ont ens indica'l guia. Encara no fa pas cinch minuts que hi caminem quan de sobre nostre's despenja l'aragonès corrent com una llebra perseguida pels goços, y tot esbufegant ens diu que fa una estoneta que'ns buscava: havia anat corrent d'un costat a l'altre del bosch, furgantho tot, fins a trobar lo camí. Aquest aragonès és un brau home.

Després passem un bon troç de camí aont els pins, arrengrerats a cada costat, extenen ses branques y les encreuen ab los de l'altra banda, formant com una teulada sense teules. Vistos a contrallum semblen cadavres carbonisats ab els braços en creu. Al cap d'una hora veyem al davant nostre apuntar lo campanar de l'hermita de Sant Joan de l'Herm. Entrem en aquell casal, y al passar per la cuyna veyem lo perol fumant, penjat dels calamàstechs, y després, a l'entrar al menjador y al veure les cares satisfetes dels que han sopat, nos adonem de que en la vida les emocions, per agradoses que siguen, tenen de ser barrejades ab pa. Lo que'ns donen en aquella casa és per nosaltres pa benehit.

El puig d'Orri o de la Torreta és a l'extrem de la carena que seguirem y està coronat per una torreta de pedra seca que serví de senyal geodèsica quan se feu la triangulació d'aquests indrets. En la vessant que mira cap a tramontana hi ha'l santuari de Sant Joan de l'Herm a 1,700 metres sobre'l nivell del mar; y bona part d'aquesta montanya està atapahida de bosch de pins, d'abets y d'algun bedoll, y encatifada tota ella per gleba y per mates de rododendrum.

DOS DIES A SANT JOAN

Aquest bosch, sobre tot l'abetar, tenia crit, segons diu Mossèn Cinto Verdaguer en sos *Viatges*, d'esser lo més gran de Catalunya; però ja fa uns quants anys que'l torb ne destruhí gran part. Tot caminant bosch amunt encara se'n veuen les senyals. Entre mig de l'espessor de pins se troben colossals abets podrits espargits per terra. Lo torbellí fou tant fort que'ls arrencava de soca y arrel y'ls rebotia

a terra com si fossin garbes de blat; de vegades se'n troben de trinxats y romputs com canyes. Aquesta abetosa sembla destinada a desapareixer sense remey. El bestiar escapa'ls rebolls y no'n deixa viure cap. En la gran extensió de bosch que s'atravessa pera pujar a la Torreta no se'n veu ni un. A mida que'ns acostem al cim sols se troben pins y són més migrats, y després se camina bon troç fins a la cúpula del puig, que tot és aplebat. Desde la Torreta se descobreix un panorama dilatadíssim, perquè'l tossal s'avança sobre

Sant Joan de l'Herm

les valls com ho fa'l Canigó al separarse del massiu de la carena dels Pirineus. Cap al sol-ixent y tramontana se veuen les altes montanyes d'Andorra, ab la pica d'Estats, clapejades de neu; més a ponent, les serres de Comoles, Fornos, Comoles Altes, que formen les serres de Bohí, y darrera d'aquesta se veu blanquejar la Malehida; més a ponent encara, lo Turbon, y més ençà tota la conca de Tremp. A mig-jorn hi blavejen les serres del Borramort y del Montsech, y a sol-ixent les montanyes de Maranges, de Bascaran y lo Cadí.

La munió d'abets és propera a l'hermita, y allí m'assech a l'ombra y contemplo per tot arreu aquells troncs feixuchs que tenen sigles d'existència, ab l'escorxa rugosa y escrostonada plena de líquens cendrosos y de molça esgroguehida com extenen ses branques immenses ab escayent majestat tot amanyagantme, y allà dalt sa cimera altívola, senyalant al cel, com si convidés nostra mirada a llençar-se pels blavosos espays plens de llum. Com me

Castellbò

plau respirar l'aire resinós y fresch del matí que excita'ls sentits y equilibra'ls nervis malaltijos de ciutat. A vegades sembla que'l meu esperit se compenetri ab l'esperit vital del bosch, y allavors sento una dolça frisança que recorre tot lo meu cos.

CASTELLBÓ

De Sant Joan de l'Herm a Castellbò hi ha un desnivell d'uns 900 metres. Lo camí va sempre entre terres aglevades y completament despoblades de bosch. Les vessants d'aquelles comalades són molt soptades, y en temps de

fortes plujes lo riu de Castellbò, que ordinariament és sech, té fortes avingudes y se converteix en caudalós torrent que tot ho arrasa. El poble de Castellbò està edificat en un turó encimerat per l'antich castell, quasi del tot enrunat. De sa significació en

l'història avuy encara en guarda algunes mostres, tals com l'antich palau dels comtes de Foix, molt mal conservat; l'iglesia, que fou fundada en lo sigle X o a ultims del IX, y cremada y reedificada en lo sigle XV, en la que hi ha un altar ab un retaule que ha sigut restaurat. En dit altar hi ha una imatge del sigle IX, segons opinen alguns intel·ligents en aquests assumptes, que'l poble ne diu Sant Fum. També en la sacristia s'hi conserven retaules gòtics, restos de l'antich altar major. A l'entrada del poble, per la part d'Aldrall, hi ha una creu gòtica, calada, que sembla del sigle XIII. Fins fa poch temps estava sobre un pedestal de pedres, però com que amenaçava

enrunar-se han tret la creu y ara la tenen arreconada en un costat del camí.

De Castellbò marxem cap a Aldrall a esperar la tartana que va de la Seu a Pons y a Calaf, aon prenem lo tren que'ns condueix a Barcelona.

CRISTÒFOL FRAGINALS

Juny de 1898

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT LO SEGON SEMESTRE DE 1898

SOCIS RESIDENTS

D. Joseph Sorribas Riera.—D. Vicens de Gibert Serra.—D. Miquel Solà y Busquets.—D. Joaquim Castro-Nuño.—D. Manel Valls.—D. Tomàs Callicó.—D. Jaume Vilar Cortadellas.—D. Joseph M.ª Ballvé.—D. Joaquim Tolrà Sausa.—D. Lluís Guarro Casas.—D. Joseph Armangué Tuset.—D. Joseph M.ª Aguirre Serrat-Calbó.—D. Ricart Carreras Valls.—D. Ramon Balaguer y Fius.—D. Julià Bohigas.—D. Joan Maristany.—D. Manel Massó Llorens.—D. Anton Andreu Moragas.—D. Joseph Buxó Ventayols.—D. Guillel de Brocà.

SOCIS DELEGATS

D. Joan Llorens y Horta, a Pineda.—D. Manel Cardelús, a Calella.—D. Lluís Coll y Espadaler, a Manlleu.—D. Joseph Gelabert, prebete, a Girona.—D. Joan Cirera, a Prat del Llobregat.—D. Francisco Fors d'Oliver, a Pineda.—D. Pere Sagués, pbr., a Pineda.—D. Joseph M.ª Garganta, a Olot.—D. Antoni Casellas y Ausich, prebete, a Granollers.—D. Francisco Sanglús, a Vilassar de Mar.—D. Amador Romaní y Guerra, a Capellades.—D. Llorens Amat, a Cabriels.—D. Joseph Comas, a Sant Vicens de Llavaneres.—D. Joan Cisa Permanyer, a Vilassar de Mar.—D. Manel Chia, a ídem.—D. Jaume Arús y Font, a ídem.—D. Marià Serra, a Canet de Mar.—D. Ramon Vivó, a Malgrat.—D. Joaquim Fabra, a Pineda.—D. Bonaventura Gombau, a Sant Pol de Mar.—D. Isidro Quintana, a Tordera.—D. Joseph Alemany y Borràs, a Blanes.—D. Agustí Navinés, a Tordera.—D. Joan Esquena, a Malgrat.—D. Antoni Ros, a Pineda.—D. Emili Genís y Horta, a Calella.—D. Evaristo Rodríguez, a Arenys de Munt.—D. Jaume Salvany y Riera, a Ripoll.—D. Francisco Graells y Bonfill, a ídem.—D. Denis Tió, a Calella.—D. Lluís Soler Casajoana, a Madrid.—D. Joseph Medinilla y de Vivar, a Màlaga.—D. Antoni Aguilar y Cano, a Sevilla.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

- De D. Lluís Marià Vidal: *Histoire des découvertes russes*, 1787.
Del «Club Alpin Français»: *Annuaire* de 1897.
De D. Lluís de Hoyos Sainz: *L'Anthropologie et la préhistoire en Espagne et en Portugal* y *Anuarios de antropología de España y Portugal*, abdós del propi donador.
De l'Excma. Diputació Provincial de Barcelona: *Presupuesto ordinario para 1898-99*.
De D. Antoni Aguilar y Cano: *Manuel Reina. Estudio biográfico*, pel propi donador.
Del «Consistori dels Jochs Florals»: Volum de 1898 y *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, per D. Pompeu Fabra.
De D. Joseph Brunet y Bellet: *Erros històrichs*, volum V, pel propi donador.
De la societat «Svenska Turistföreningers», de Stockholm: *Album de vistes de Suecia*.
De la «Societatea Geografica romîna»: *Dictioner Geografic al Romînici*, fasc. III.
De l'Excm. Sr. D. Víctor Balaguer: *Disquisiciones históricas y Tragedias*, pel propi donador.
De *Lo Catalanista*, de Sabadell: *Discurs presidencial llegit en la sessió inaugural del «Centre Català» en 16 Octubre 1898*, per D. M. Folguera y Duràn.
De D. Arthur Masriera: *Els Perses*, traducció del grec, pel donador.
De D. Joseph Comas y Solà: *Fotografia del Cel*, conferencia pel donador.
De Antoni Bulbena: *Lliçons familiars de Gramàtica Catalana*, per Antoni Tallander.
De la «Société Géologique de France»: *Réunion extraordinaire à Barcelone*.
De la «Academia Biobliogràfica Mariana», de Lleida: *Calendario Mariano para el año 1899*.
De D. Joseph Fiter y Inglès: *Efemérides de la Historia del Comercio y de la Industria*, pel propi donador.

DONATIUS PERA'L MUSEU Y COLECCIONS

- De D. Joseph Tubau: Un fòssil trobat en la mina de carbó de Fígols.
De D. Joan Rosals: Tres goigs.
De D. Pere Alsius: Fotografia de la Verge de Serinyà, hermita de Sant Miquel les Vinyes.
De D. Joaquim Cabot: Un bano antich.— Un goig.— Tres vidres catalans antichs.— Una fotografia de Cardona.
De D. Pere Sarroca: Dos exemplars de terraça.
De D. Emili Canals: Un goig.

CRONICA DEL CENTRE

SESSIONS OFICIALS

JUNTA GENERAL ORDINARIA.—Va reunir-se'l divendres dia 9 pera procedir a l'elecció dels nous individus de la Junta Directiva que devien ocupar els llocs d'aquells als quals tocava cessar. Va presidir la sessió'l senyor vicepresident D. Joaquim Cabot y Rovira, qui va endreçar als concurrents algunes paraules expressant el bon estat econòmic del CENTRE y l'extensió sempre creixent de la seva activitat.

La nova Junta Directiva pera 1899 va quedar, segons vot unànim dels associats assistents a l'acte, constituïda en la forma següent:

President, D. Lluís Marià Vidal.

Tresorer, D. Juli Vintró.

Vocals: D. Joan Cardona, D. Cèsar A. Torras, D. Pere Pagès y Rueda, D. Joseph Galbany y Parladé, D. Francisco Maspons y Anglasesell y D. Cristòfol Friginals.

Secretari 1.er, D. Jaume Massó Torrents.

Id. 2.^{on}, D. Jaume Baladia.

Queda, además, la presidencia honoraria a favor de D. Francisco de S. Maspons y Labrós.

SESSIÓ PREPARATORIA.—El dia 16 va celebrarse la de l'excursió a les serres de Montnegre, Orsavinyà, Rocarossa y Tordera, que tingué lloch el següent diumenge dia 18 de Desembre.

EXCURSIONS

EXCURSIÓ A CANOVELLES, GRANOLLERS, CORRÓ DE VALI Y LLERONA.—Va verificarse'l dia 4 del corrent Desembre, assistint-hi'ls Srs. Pagès, Canals, Millet (Pere Anton), Maspons y Camarasa, Vidal y Jumbert, Pérez y Casals.

Al baixar del tren, a les vuit del matí, en l'estació de Granollers-Canovelles, y després d'un lleuger esmorzar en una propera casa de menjar, anaren de dret a Canovelles, essent afablement rebuts pel senyor rector, qui's complagué en mostrar una a una totes les curiositats que guarda del santuari de la Mare de Déu de Bellullà y les notes artístiques més dignes d'atenció que s'observen

en l'iglesia, especialment la bellíssima portalada, que en Pagès fotografià.

A les deu ja's trobaven los excursionistes a Granollers, en qual població quasi s'hi anà ab l'exclusiu objecte d'admirar los renomats retaules del Martiri de Sant Esteve proto-màrtir, que actualment se troben en la rectoria. Passaren llargues estones admirant aquelles notabilíssimes mostres d'art.

En havent dinat s'empengué a peu lo camí cap a Llerona, però fent una mica de marrada passant per Corró de Vall, no més que pera veure un curiós monument històrich que hi ha en la plaça d'aquesta població. Consisteix en una alta pedra, en la que hi ha gravat a la part superior l'escut de Barcelona (lo que recorda'l privilegi de les Franqueses, a quin territori hi pertany Corró de Vall, d'esser *carrer* de Barcelona), en quina pedra hi eren fermats antigament los criminals y avuy hi són enganxats los edictes municipals y avisos de contribucions.

Sortint de Corró, poch se tarda a arribar a Llerona. Lo nostre consoci mossèn Angel Garriga, pbre., rector de la parroquia, esperava ab frisansa als de l'excursió, tenint per cada hu una afectuosíssima estreta de mà. Encara que ocupat per l'exercici del ministeri, no deixà de fer resseguir tota la casa, convertida per ell, per son pare y germans en un verdader museu; ensenyà les joyes de la parroquia, notables algunes d'elles, l'iglesia, les obres que s'estàn fent pera la construcció d'una capella del Sagrament, y tot quant podia interessar al curiós o a l'observador.

Ademés, fou visitada la grandiosa casa anomenada can Santa Digna, un quart distant de la rectoria, en la que, trobantshi la senyora mestressa de la casa, estigué complascenta en alt grau ab los forasters, a qui tributà'ls més fins obsequis. Fou visitada la capella anexa a la casa y foren vistes unes carasses de pedra adossades a la paret que havien sigut trobades anys endarrera fent unes excavacions. Vesprejava quan los excursionistes regressaven a Granollers per la carretera pera agafar lo tren que surt de dita vila a les sis.

EXCURSIÓ A ARENYS DE MUNT Y SERRES DE MONTNEGRE.—Nombrós aplech d'associats va haverhi a l'estació de França'l dia 18 a l'hora de la sortida del primer tren. Se reuniren los Srs. Miquel Arrau, Ignasi Casals, Cristòfol Friginals, Joan Maristany, Manel A. Massó y Llorens, Jaume Massó Torrents, Pere A. Millet, Tomàs Millet, Bartomeu Mitjans, Joan Rosals, Enrich Pérez y Cèsar August Torras. Deixaren lo ferrocarril a Arenys de Mar, y

d'allí, en tartanes, se dirigiren a Arenys de Munt, on s'uniren ab els excursionistes los nostres apreciats companys delegats D. Marian Serra, de Canet, y D. Emili Genís, de Calella, ab qual agradable companyia emprengueren la marxa. El primer projecte d'excursió era, travessant el Montnegre, anar a Orsavinyà y a Tordera; però entre la brossa de mates y arbres de la montanya varen desorientarse, esmerçant gran part del dia donant veritablement la volta a la serra, tot lo qual va esser un nou alicient pels excursionistes, que durant una porció d'hores prengueren l'aire d'exploradors. Tornaren per Sant Iscle de Vallalta y Arenys de Munt. A Arenys de Mar varen serhi a temps de pendre'l darrer tren y esser de retorn a Barcelona.

CURSOS

El nostre estimat president, D. Lluís Marià Vidal, va inaugurar lo curs de *Fotogrametria* la vetlla del dia 22, tal com estava anunciat. Lo tema era pera excitar la curiositat y l'estudi de molts dels nostres companys, sobre tot per la pràctica que pot fersen en les excursions y pera esser un medi relativament fàcil pera aixecar plans pera la formació de mapes, accessible fins als quins no tenen base de coneixements científichs.

En aquesta primera lliçó, que era com l'obertura del curs, lo Sr. Vidal va fer l'història d'aquesta nova aplicació de la fotografia desde que en 1848 Mr. Lozemat féu los primers ensaigs per medi del dibuix, donantla a coneixer ab lo nom de *iconometria*, prenent, després d'haverse perfeccionat ab lo concurs de la fotografia, lo de *metrofotografia* y més tart lo que té actualment. Va demostrar l'importància que aquesta ciència ha adquirit en los centres principals de cultura europea, especialment a Alemanya, on s'ensenya com assignatura oficial. Va presentar alguns dels treballs practicats y va fixar los punts de partida pera les lliçons successives, interessant als socis del CENTRE a l'estudi y desenrotllament de la fotogrametria, tant poch coneguda y potser gens practicada a Espanya.

Tots los presents varen aplaudir molt de cor al seu president y alabar la claretat y precisió ab que'ls introduhia a l'estudi de tant nova y pràctica ciència.

· CONFERENCIES Y LECTURES

Lo dia 2 va llegir lo nostre erudit consoci Sr. Carreras Candi un curiosíssim document al qual hi afegia interessants notícies històriques, que tot plegat s'havia justament anunciat *El monestir de Bonrepòs y les pretencions de la mitra d'Úrgell en 1786*. Lo document en qüestió és una relació feta en 1786 pel canonge D. Jaume Pasqual sobre'ls incidents que varen motivar les pretencions d'exercir jurisdicció en lo monestir de Bonrepòs de Montsech que va tenir lo bisbe de la Seu Joseph Boltes.

Està escrita en bon estil català, ab molta naturalitat y fina observació, logrant presentar de còs enter al senyor bisbe, primer ab les seves arrogants pretencions y vençut després per l'enteresa de caràcter y la força de la rahó del propi doctor Pasqual defensant ab justícia los drets del priorat de Bonrepòs. La relació resulta un hermós quadre de costums d'una visita pastoral y dels curiosos incidents a que dóna lloch pera les parroquies.

Tant la lectura d'aquest document com la de les notícies històriques sobre'l monestir de Bonrepòs ab que'l Sr. Carreras lo va fer precedir, varen esser molt ben rebudes per tots los concurrents.

La sala de sessions del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA se vegé plena de gom a gom lo dia 30 pera escoltar l'anunciada conferència de D. Norbert Font y Sagué sobre'l tema *Sota terra. Excursió espeleològica a la Baronia d'Aramprunyà*.

Començà'l conferenciant donant les gracies a D. Lluís M. Vidal per son desprendiment, que demostrà adquirint el material espeleològich, y a D. Manel Girona, qui costejà'ls gastos de l'expedició. Després féu un detingut estudi geològich de la comarca recorreguda, presentant planos y seccions, per medi dels quals la concurrència pogué compendre mellor les afirmacions que després féu ab gran vigor d'estil lo Sr. Font y Sagué respecte a les corrents d'aigua soterrania. Presentà també una munió de vistes fotogràfiques y les seccions de les coves y avenchs visitats, mentres anava descrivint tots los incidents de les baixades als avenchs; narració altament dramàtica que esborronava a la concurrència pel coratge y sang freda que en totes elles demostrà l'ardit explorador, especialment en los avenchs del *Bruch*, de 150 metres de fondaria, y de la *Ferla*, de 170, en los quals trobà grandioses cavernes per ont en dies de pluja corren veraders

rius, que ja s'entretenen formant tranquils llachs, ja's desplomen en sorprenents cascades, com succeeix en la *Ferla*, on l'aigua cau d'una altura de 110 metres y, després de seguir una ampla galeria plena de ràpits y saltants, forma una altra cascada de 40 metres, on lo Sr. Font y Sagué y l'home qui l'acompanyava no pogueren baixar per haverselshi acabat les escales y cordes. Ab tot, lo conferenciant manifestà que'l pròxim estiu volia seguir l'exploració fins allà on fos possible, puix creu, y ho demostrà ab una secció geològica de tota la comarca, que aquèlla aigua s'enfonza al través de les capes del cretaci fins a trobar la *dolomia* que la condueix a la *Falconera*, on, com és sabut, brolla un verader riu soterrani.

Les coves explorades pel Sr. Font y Sagué y descrites en sa pintoresca conferencia foren cinch, una d'elles proto-històrica, y els avenchs en que pogué baixar vuit, quals profunditats verticals sumades donen l'esgarrifosa quantitat de 510 metres. La concurrència rebé ab grans aplaudiments la viscuda narració del Sr. Font y Sagué, felicitantlo per haver sigut lo primer que a Espanya ha emprès semblants exploracions.

El dia 16 varen llegirse dos interessants treballs. L'un baix lo títol *Un dolmen prop d'Aranyó*, partit judicial de Cervera, degut a la ploma del nostre delegat a Lleida, D. Ignasi Simon y Puntí. L'altre fou un escrit del nostre actiu y intel·ligent delegat a Rodonyà, D. Pau Teixidor, sobre les *Coves Rojes*.

Tots dos treballs varen agradar als concurrents.

NOVA

Han sigut molt ben rebuts els projectes d'estudi del territori català per comarques naturals y històriques, començant per la costa de Llevant. D'aquesta pintoresca regió hem rebut gran nombre de cartes encoratjantnos, especialment dugues importants comunicacions de l'Associació Catalanista de la Costa de Llevant y de l'Agrupació de l'Unió Catalanista de Vilassar de Mar, que estimem en tot lo que valen. Es d'esperar que entre tots farem un treball útil pera la nostra patria catalana.

LO CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.

Barcelona.—Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20.—Telefon 115

INDEX ALFABETICH DE NOMS PROPRIIS

(ELS NUMEROS INDIQUEN LES PLANES)

- Ager, 124.
 AGUILAR, Sebastià, 101.
 AGUILÓ Y FUSTER, Marian, 53, 76,
     95, 109, 120.
 AGUILÓ, Tomàs, 55.
 Alàs, 229.
 Aldrall, 312.
 ALFARAS, Romuald, 101.
 Alzines, Avench de les, 240.
 Alpens, 74, 145.
 AMER, Miquel Victorià, 59.
 Anclar, montanya, 278.
 Andorra, 205, 221, 227, 278.
 Andorra la Vella, 278.
 ANGLADA, Faustí, 259.
 ANTICH DE RAGOSA, Pere, 287.
 Aranyó, 319.
 Aramprunyà, baronia, 318.
 Arbós, 283.
 Arbós, Mn. Isidro, 236.
 Ardenya, Pla, 238, 266.
 Arenys de Mar, 316.
 Arenys de Munt, 316.
 ARMAND, Lluís, 61, 77.
 Armena, Font, 237, 266, 298.
 ARRAU, Miquel, 316.
 Artà, Mallorca, 92.
 Atmetlla, 100.
 Aubinyà, 235.
 AULESTIA, Antoni, 20.
 Bagà, 221, 227, 251.
 BALADIA, Jaume, 74, 144.
 Balaguer, 284.
 BALAGUER, R., 259.
 Balears, 59, 77.
 Balira, riu, 235; 278.
 BALLESTER, Jaume, 63.
 Bancó, 165, 184, 197.
 Bar, Pont, 254.
 BARBÉ, Eduard, 260.
 Barbotes, 165, 184, 197.
 Barcelona, 75, 259.
 Bassioles, Pla, 266.
 Bastareny, riu, 226, 251.
 BATLLE, Jaume, 246.
 Begues, 237.
 Bellver, 94, 252.
 Berga, 74, 122, 145, 205, 221, 264.
 Bergadà, 264.
 Bertí, 165, 184, 197.
 Besalú, 144, 260.
 Bescaran, 205, 227, 231.
 Besora, castell, 144.
 Bigues, 166, 184, 197.
 BOADES, Bernat, cronista, 123,
     292.
 BOFARULL, Antoni de, 57.
 BOLTES, Joseph, bisbe d'Urgell,
     318.
 BONAMICH, Joseph, 101.
 BONET, Francisco, 101.
 Bonrepòs, 318.
 Borredà, 74, 145.
 BOSCH, Mn. Vicens, 18, 76.
 Bruch, Avench del, 237.
 BULBENA, Antoni, 73, 259.
 CABALLÉ, 259.
 CABOT Y ROVIRA, Joaquim, 120,
     123.
 Cadaquers, 51, 101, 125.
 Caldes de Montbuy, 75, 315.
 Campelles, 145.

- Campllonch, 222.
 CANALS, Emili, 75, 315.
 Canovelles, 315.
 CAPMANY, 283.
 CARBONELL, Pere Miquel, cronista, 123.
 Cardona, 120.
 Cardoner, riu, 120.
 CARLEMAGNE, 134.
 CARNOT, Ad., 83.
 CARRERAS Y CANDI, Francesch, 18, 70, 318.
 CARSI, Ignasi, 49, 120, 259, 283.
 CARTAILHAC, E., 60.
 Casadesús, Pla de, 209.
 CASALS, Ignasi, 315, 316.
 CASAS-CARBÓ, Joaquim, 74, 170.
 CASELLAS, Ramon, 283.
 CASTELLANOS, Joseph, 95, 259.
 Castellbò, 221, 311.
 Castellfullit de la Roca, 145.
 Castelló d'Empuries, 104.
 CASTELLS, Lluís, 101.
 CASTELLS, Paulí, 101.
 Cendrera, dolmen de la, 109
 Cerdanya, 94, 221.
 Cervera, 70.
 Ciuret, Coll, 144.
 Civià, 307.
 Clarà, Pla de, 207.
 COLL, Lluís, 284.
 COLL, Rafel Ferrer, 286.
 COLLELL, Mn. Jaume, 100.
 COLOMER, Lluís G., 49, 259.
 Coloms, cova dels (Mallorca), 89.
 Coma, La, 121.
 COMAS SOLÀ, Joseph, 155, 173.
 COMAS, J. M., 259.
 COMAS, Ramon N., 50, 120, 259, 282, 283, 285.
 CONDÓ SAMBEAT, Mn. Joseph, 100, 138.
 Congost, Sant Miquel del, 100, 138.
 Conques, ras de, 307.
 Corró de Vall, 315.
 Costa de Llevant, 263.
 CREUHET, Manel, 240.
 DANT, 287.
 DECURTIUS, C., 51.
 DEGOLLADA, Manel, 259.
 DESCLOT, Bernat, cronista, 100
 DEvesa, Celestí, 145.
 DONADIU, Joaquim, 101.
 Drach, Cova (Mallorca), 59, 77.
 DURAN, Manel, 259.
 Emporion, 103.
 Encantats, Cova dels, 109.
 Escaldes d'Andorra, 205.
 Espinalvet, 222.
 Estamariu, 230.
 Estats, Pica de, 260.
 ESTRUCH, Museu Armeria, 146.
 Fàbregas, coll d'en, 106.
 FARRÓ, Joan, 149.
 FELIU, Joseph, 49.
 Ferla, avench de la, 237.
 FERRER, Guillem, 142.
 FERRER DE BLANES, Jaume, 282, 285.
 Figueres, 101.
 Figols, 123, 211.
 FLAUGER, 283.
 FLOS Y CALCAT, Francisco, 100.
 Foix, 75.
 FONT Y SAGUÉ, Norbert, 25, 75, 95, 165, 170, 184, 197, 220, 237, 265, 297, 318.
 Fòrnols, 228.
 Fou de Bor, cova, 94.
 FRAGINALS, Cristòfol, 172, 221, 248, 277, 307, 316.
 Freser, valls del, 284.
 Funerals, 121.
 GALBANY, Joseph, 95, 120, 145.
 GENÍS, Emili, 317.
 GIBERT, 259.
 Girona, 144.
 GIRONA, Manuel, 220, 318.
 Gisclareny, 213.
 GOLFERICHs, M., 259.
 GOMIS, Cels, 18, 212.
 Gòsol, 216.
 Granollers, 315.
 Guardiola, 226.
 Guent, Coll de, 229.
 HERREROS, Manuel de los, 62.
 Hort, Ntra. Sra. del, 122.
 Infern, pich del, 284.
 JAUME I, rei d'Aragó, 99.
 Josa, coll de, 218.
 Jurca, pas de la (Suissa), 145.
 LAFONT, Joaquim, 259.
 Lavansa, riu, 229.
 LIORI Y DE REQUESENS, Hipolita, 287.
 LLAMUSÍ, 259.
 Llerona, 315.
 Llobregat, riu, 74, 208, 226.
 LLORENS Y RIU, Joseph, 63.
 LLORENTE, Teodor, 56.

- LLUÍS SALVADOR, Arxiduch, 59.
- Madriu, riu, 279.
- Mallorca, 59, 77, 147.
- Manacor, 60.
- Manlleu, 284.
- Manou, cova del, 171.
- Manresa, 120.
- Maranya, puig de la, 279.
- Marina, 263.
- MARISTANY, Joan, 316.
- MARTEL, E. A., 59, 77.
- Martí, esposa de Sant, 146.
- MARTÍ I, rei d'Aragó, 50.
- Martinet, 254.
- Mas, Joseph, 246.
- Maset, avenç del, 240.
- MASRIERA, Arthur, 282.
- Massanès, 213.
- MASSÓ LLORENS, Manuel, 316.
- MASSÓ TORRENTS, Jaume, 1, 49, 50, 53, 74, 95, 99, 109, 123, 145, 259, 316.
- MASPONS Y ANGLASELL, Antoni, 144, 167, 259, 266.
- MASPONS Y ANGLASELL, Francisco, 167, 266.
- MASPONS Y ANGLASELL, Marian, 266.
- MASPONS Y CAMARASA, Jaume, 145, 165, 315.
- MASPONS Y LABRÓS, Francisco, 18, 144, 167.
- MATHEU, Francesch, 260.
- MILLET, Lluís, 101.
- MILLET, Pere Anton, 144, 315, 316.
- MILLET, Salvador, 144.
- MILLET, Tomàs, 75, 316.
- Miralles, Pont de, 208.
- Miramar, Mallorca, 59.
- MIRET Y SANS, Joaquim, 75.
- MITJANS, Bartomeu, 74, 144, 259, 316.
- MONTANYA, 283.
- MONTEFELTRO, P. Agustí de, 124.
- Montesquiu, castell, 144.
- Montgrony, 74, 145.
- Montmeló, 100.
- Montsech, 142.
- Montserrat, 94.
- Monturull, 232.
- MORAGAS, Tomàs, 76.
- MORAGUES, Mn. Ferran, 62.
- MORAGUES, Joseph Ignasi, 62.
- Moró, 142.
- Morolla, collet de la, 225.
- MUNTANER, Ramon, cronista, 100.
- Mur, 100, 140.
- NADAL, Lluís B., 282.
- NADAL, Manuel, 259.
- Noguera, riu, 142.
- NOGUÉS, Joan B., 259.
- Nou, La, 210.
- Oleseta de Bonesvalls, 237.
- OLIVEDA, Alfons, 259.
- Olivesa, puig de, 278.
- Olot, 144, 170.
- Or, cova del, 141.
- Orbs, cova dels, 100.
- Orri, puig de, 309.
- OSONA, Arthur, 52, 75, 95, 149, 205, 227.
- PAGÉS, Pere, 75, 144, 165, 168, 259, 283, 315.
- Pallars, 143.
- PALLARS, comtes, 100, 139.
- Palma de Mallorca, 54.
- Palou, Torra de les Aigües, 145.
- Pandés, coll de, 252.
- PASQUAL, P. Jaume, 318.
- PATATA, En, guia, 149.
- PEDRALS, Arthur, 73.
- Pedrerol, coll de, 234.
- PEREIRA, Victor, 144, 259.
- PERE III, rey d'Aragó, 123.
- PÉREZ, Enrich, 101, 120, 315, 316.
- PERMANYER, Francisco, 49.
- PERMANYER, Ricart, 49, 75.
- PERNAU, Enrich, 49.
- PIFERRER, Pau, 55.
- PLANTADA Y FONOLLEDA, Vicens, 100.
- Pobla de Lillet, 74, 145.
- PORCIOLES, Joan de, 124.
- Porta, cova de la, 125.
- Portella, La, 74, 145.
- Porto-Cristo, Mallorca, 61.
- PORTOLÁ, Joan, 101.
- PRAT, Narcís, 284.
- PRATS, Hermenegild, 259.
- Prats de Rey, 70.
- PROHENS, Jaume Anton, 55.
- PUIG, Denis, 165.
- PUIG Y FONT, Ramon, 259.
- Puig Ferral, 127.
- PUIGDOMENECH, 75.
- PUJADES, Geroni, 123.
- Quar, La, 74, 145.
- QUERA, Fidel, 259.
- Queralt, Ntra. Sra. de, 224, 248.
- QUINT DE ZAFORTEZA, Tomàs, 92.
- Raventí, Pont de, 211, 225.
- Raxa, Museu de, 147.
- Ribes, 74, 145.

- RIERA Y BERTRAN, Joaquim, 21.
RIUS Y FONT, Salvador, 63.
Ripoll, 124.
Rocafortada, 121.
ROCAFORT, Ceferí, 259, 283.
ROCAMORA, Manel, 120.
Roda, Sant Pere de, 51, 101, 125.
ROGENT Y PEDROSA, Francesch, 76.
ROIG, Jaume, 49.
ROSALS, Joan, 101, 120, 169, 316.
ROSALS, Pere, 101.
ROSES, 106.
RUBIÓ Y LLUCH, Antoni, 20.
RUBIÓ Y ORS, Joaquim, 55.
RUDOLF, fill de Guifre'l *Pilós*, 124.
RUSIÑOL, Santiago, 260.
Saldes, 214.
Salitre, cova del, 94.
Sallent, Salt y Escalles de, 145.
SANSANO, Joan B., 259.
Sant Corneli, 212.
Sant Feliu de Codines, 75.
Sant Feliu de Guíxols, 160.
Sant Joan de l'Herm, 221, 309.
Sant Julià, 213.
Sant Julià de Loria, 236, 278.
Sant Llorens dels Piteus o de Morunys, 120, 121.
Sant Miquel de Congost, 100, 138.
Sant Miquel de Fluvià, 105.
Sant Pere de Roda, 51, 101, 125.
Sant Privat, 145.
Sant Quirze de Besora, 74.
Sant Sadurní de Gallifa, 75.
Sant Vicens, 255.
Santa Elena, 137.
Sardanyola, 210.
SEGARRA Y DE SISCAR, Ferran de, 20.
Segre, riu y valls, 230, 253, 284.
Sellechs, 259.
Selva de Mar, 109, 130.
Serchs, 211, 229.
SERRA, Marian, 317.
Seu d'Urgell, 277.
SIMON Y PUNTÍ, Ignasi, 319.
SOLER, d' Olot, 145.
SOLER Y PALET, Joseph, 124.
Solsona, 73, 120.
Sots d'Ossos, pla de, 266.
TARAFÀ, Francesch, cronista, 123.
Tarrassa, 124.
TARRÉ, Emili, 120, 282.
Tavertet, 284.
TEIXIDÓ, Joan, 75.
TEIXIDOR, Pau, 171, 319.
Ter, valls del, 284.
TINTORÉ, Lluís, 120.
TOBELLA, Francesch X., 259.
TOMICH, Pere, cronista, 123.
TORRAS, Cèsar August, 20, 145, 259, 284, 316.
TRAMULLES, Francisco, 283.
TRAMULLES, Manel, 283.
Traver, Pla, 144.
Tremp, vila y conca, 100, 139.
Truns, Grisons, Suïssa, 51.
Tuixent, 219.
TURELL, Gabriel, cronista, 123.
UBACH Y VINYETA, Francesch, 22, 120.
Urgell, Seu de, 277, 318.
Vallcebre, 213.
Vallderròs, 189.
Vallirana, 237, 266, 299.
VALLS, Camil, 259.
VALLS TORROELLA, Pere, 259.
Vancell, 122.
VAYREDA, Marian, 145, 260.
Vespella, 172.
VIDAL, Lluís Marià, 12, 49, 51, 95, 101, 125, 266, 282, 284, 317.
VIDAL DE VALENCIANO, Enrich, 259, 283.
VIDAL Y JUMBERT, Joseph, 315.
Vidrà, 144.
Vilabertran, 101.
VILADAMOR, Antoni, cronista, 123.
Vila-de-Nou, 100, 142.
VILADOMAT, Antoni, 283.
Vilajuiga, 138.
Vilamala, 121.
Vilatenim, 101.
VINYETA BELLASERRA, Dr., 49, 259.
VINTRÓ, Juli, 95.
VIRÉ, Armand, 94.
VIVES, Pere, 101.
VUILLIER, G., 59.

TAULA GENERAL

	Pàgs.
Monedes incuses de Prats de Rey y Cervera, per FRANCESH	
CARRERAS Y CANDI.	70
Fotografia del Cel, per JOSEPH COMAS SOLÁ	155, 17
Jaume Ferrer, de Blanes, per RAMON N. COMAS.	285
Flors velles: I. Sant Miquel de Congost: II. La Cova del Or:	
III. Vila-de-Nou: IV. Etimologia de Pallars: per JOSEPH	
CONDÓ SAMBEAT, pbre.	138
Excursió espeleològica a la Bancó, les Barbotes y singles de	
Bertí, per NORBERT FONT Y SAGUÉ	165, 184, 197
Un descobriment espeleològich (teoria de la Font d'Armena),	
per NORBERT FONT Y SAGUÉ	237, 265, 297
Excursió a Bagà, la Cerdanya, la Seu d'Urgell, Andorra, Sant	
Joan de l'Herm y Castellbò, per CRISTÒFOL FRAGINALS.	221, 248, 277, 307
La cova del Drach (Mallorca), per E. A. MARTEL	59, 78
Marian Aguiló y Fuster, per JAUME MASSÓ TORRENTS	53, 95, 109
En Patata (biografia d'un guia català), per ARTHUR OSONA.	149
De Berga a Bescaran y Andorra, per ARTHUR OSONA	205, 227
Excursió a Cadaqués y Sant Pere de Roda, per LLUÍS MARIÀ	
VIDAL	101, 125
Sessió pública inaugural del any 1898: Memoria pel senyor	
secretari, per J. MASSÓ TORRENTS. Discurs pel senyor pre-	
sident, per LLUÍS MARIÀ VIDAL. Llista dels senyors socis	I
Plan d'estudis de les comarques catalanes. Programa pera	
l'any 1899	261

Secció oficial: Socis entrats, pp. 98, 168, 313. — Donatius pera la Biblioteca, pp. 98, 168, 314. — Donatius pera'l Museu y Coleccions, pp. 98, 169, 314.

Crònica del CENTRE:

— Sessions oficials: Sessió inaugural de 1898, p. 49. — Junta general ordinària, p. 315. — Festa patronal de Sant Jordi, p. 120. — Sessió pera determinar excursions, p. 169. — Sessió pera commemorar el 22e aniversari de la fundació de la primera societat excursionista, p. 169. — Sessions preparatòries, pp. 49, 74, 99, 120, 144, 282, 315.

— Excursions: A Ribes, Montgrony, la Pobla de Lillet, Berga, la Portella, la Quar, Borredà, Alpens y Sant Quirze, p. 74. — A Cardona, Solsona, Sant Llorenç dels Piteus y Fonts del Cardoner, p. 120. — A Vidrà, Puigsacalm, Olot y Girona, p. 144. — A Canovelles, Granollers, Corró de Vall y Llerona, p. 315. — A Arenys de Munt y Serres de Montnegre, p. 316.

— Visites: A la colecció de curiositats arqueològiques del doctor Vinyeta Bellaserra, p. 49. — A la Torra del Seny de les hores de la Catedral, p. 259. — A la colecció de dibuixos d'artistes catalans del segle XVIII de D. Ramon Casellas, p. 283.

— Cursos: Lectures de Clàssichs Catalans, per J. Massó Torrents, pp. 99, 100, 123. — Interpretació econòmica de l'Historia del poble català, per J. Casas-Carbó, p. 170. — Fotogrametria, per Ll. M. Vidal, p. 317.

— Conferencies y lectures, pp. 50, 75, 100, 123, 145, 171, 259, 283, 318.

Noves, pp. 51, 76, 124, 146, 172, 196, 220, 260, 319.

Index alfabètic de noms propis, p. 320.

IL·LUSTRACIONS EN EL TEXT

	Pàgs.
El llach de Miramar en la Cova del Drach.	67
Detall del llach Miramar	79
Cova dels Coloms, a Porto-Cristo.	90
Objectes del Museu Alfaras, de Figueres: kalpis, acetabulum, careta.	103

	Pàgs.
Cap Norfeu	107
Tudela (roques del Cap de Creus)	129
Sant Pere de Roda. Vista presa desde'l camí de Vilajuiga.	132
Finestra de la fatxada de Sant Pere de Roda.	135
Capella de Santa Elena	137
Bigues: Casa pairal dels Maspons (fatxada).	185
» » » (part posterior).	186
Forat de la Bancó	187
Vallderròs	192
Pujant a les coves	194
Pujant a les coves	195
Lo dossier de Vallderròs	198
En un relleix dels singles	199
Singles de Bertí	200
Vista general de Berga.	222
Pi de les Tres branques	223
Cases de la Vedella	226
Tall de la Font d'Armena	243
Tall del avench de la Vinya del Tita.	247
Seu d'Urgell: Iglesia de Sant Domingo.	249
Seu d'Urgell: Iglesia de Sant Miquel	250
Vaques pasturant.	253
Voreres del Segre	254
Seu d'Urgell: Fatxada de la Catedral	255
Seu d'Urgell: Torra-campanar	256
Seu d'Urgell: Interior de la Catedral	257
Bosch d'abets a Sant Joan de l'Herm	258
Tall del avench de can Sadurní	269
Vall d'Andorra	279
Pla de Begues y font d'Armena	303
Sant Joan de l'Herm	310
Castellbò.	311
Imatge del altar de Castellbò, anomenada <i>Sant Fum</i>	312

LAMINES APART

	Pàgs.
Marian Aguiló y Fuster. Retrat pintat per D. Tomas Moragas per la Galeria d'excursionistes il·lustres.	53
La cova del Drach	92-93
Creu parroquial de Vilabertran, vista per les dues cares . .	104
Sant Pere de Roda. Vista presa del costat dret de la creuera.	132
Sant Pere de Roda. Vista presa del centre del àbsid	134
Sant Pere de Roda. Vista presa del costat esquer de la creuera	136
Fotografia del Cel: Fig. 1. Equatorial del Observatori de París; fig. 2. Equatorial del Observatori Català; fig. 3. La fotosfera solar; fig. 4. Eclipse total de sol	174
Fotografia del Cel: Fig. 5. Fotografia llunar; fig. 6. Fotografia llunar; fig. 7. Fotografia llunar; fig. 8. Cúmul d'Hèrcules.	176
Fotografia del Cel: Fig. 9. Cúmul d'Argos; fig. 10. Cúmul del Centaure; fig. 11. Nebulosa d'Andròmeda; fig. 12. Via làctea	178
Fotografia del Cel: Fig. 13. Gran nebulosa d'Orion	180